

УДК 341.17(4)"1975"
327(497.1)"1975/1976"
327.56(4)"1975/1976"
DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2019.1.cav.145-176>
Оригинални научни рад
Примљен: 25. 2. 2018.
Прихваћен: 22. 1. 2019.

Јован ЧАВОШКИ
Институт за новију историју Србије
jcavoski@yahoo.com

Чувајући „дух Хелсинкија“: Југославија и континуитет КЕБС-а 1975–1976.*

Апстракт: Овај чланак се бави дипломатским дешавањима која су обележила период после доношења Хелсиншког завршног акта, посматраним из угла не само социјалистичке Југославије, која је требало да буде домаћин будућег састанка КЕБС-а, већ и сложених политичких односа који су постојали између два блока у Европи у том периоду. Нарочита пажња је посвећена везама Југославије са групом неутралних и несврстаних земаља које су заједно пружи-ле значајан допринос остваривању концепта континуитета КЕБС-а. Рад се примарно заснива на документима из српских и америчких архива.

Кључне речи: КЕБС, Југославија, континуитет, имплементација, детант, Београдски састанак, блокови, неутралне и несврстане земље

Увод

Прихватање Хелсиншког завршног акта 1. августа 1975. означило је и крај сложених и захтевних трогодишњих проговора, који су обележили претходне три фазе Конференције за европску безбедност и сарадњу (КЕБС), а током којих је требало, макар елементар-

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (No. 47027) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

но, задовољити базичне интересе тако разноврсних група као што су биле земље Истока, Запада или тзв. Н+Н групе неутралних и несврстаних земаља (Финска, Шведска, Аустрија, Швајцарска, Малта и Кипар), којој је, такође, припадала и Југославија. Током преговарачког процеса КЕБС-а била је постигнута принципијелна сагласност око признавања територијално-политичког статуса кво у Европи после Другог светског рата, на чему је првенствено инсистирао СССР, док су западне силе, нарочито САД, са своје стране, успеле да постигну консензус око тзв. „треће корпе“, којом су људска права и хуманитарна питања постала интегрална компонента европске безбедности и сарадње. Значајан допринос прихватљивом решењу, наравно, дали су и европски неутралци и несврстане земље на челу са Југославијом.¹

Међутим, непосредно после самита у Хелсинкију дошло је до даљег погоршања односа међу суперсилама, пре свега у Азији и Африци (Вијетнам, Ангола, Етиопија), док су разговори о наредној фази нуклеарног разоружања (SALT II) већ увелико били запали у кризу. Услед све напетости ситуације око детанта суперсила, чија се будућност чинила крајње неизвесном, неким је чак изгледало да би и сам хелсиншки процес могао да постепено замре и претвори се у, ни мање ни више, мртво слово на папиру. Овакве зебње пратиле су и све израженије међусобне оптужбе да је само једна од супротстављених страна направила компромис, док је она друга остварила максимални дипломатски добитак. Због тога је било од велике важности да се настави свестрани дијалог о европској безбедности и сарадњи, нарочито на будућем састанку у Београду, што је било од огромног политичког значаја, не само за Југославију као домаћина већ за целокупну групу неутралних и несврстаних земаља. Док су југословенско учешће у припремама и током самита у Хелсинкију у скорије време обрађивали неки истраживачи (Љубодраг Димић, Драган Богетић), дотле су догађаји после тог самита остали прилично неистражени у историографији уопште.²

1 Ljubivoje Aćimović, *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*, (Beograd: IMPP/Prosveta, 1978), 139–169.

2 Видети: Ljubodrag Dimić, „Josip Broz Tito, Yugoslav Policy and the Formation of the Concept of European Security, 1968–1975“, *From Helsinki to Belgrade: The First CSCE Follow-up Meeting and the Crisis of Detente*, eds Vladimir Bilandžić, Dittmar Dahlmann, Milan Kosanović, (Bonn: Bonn University Press, 2012), 59–81; Dragan Bogetić, „Jugoslovenski nastup na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju 1973–1975“, *Istorija 20. veka* 2/2016, 137–164.

Од Хелсинкија ка Београду

Самит у Хелсинкију јула и августа 1975. представљао је највећи и најважнији политички скуп скоро свих председника држава и влада у послератној Европи (осим Албаније и укључујући Ватикан), узимајући ту у обзир и лидере СССР-а, САД-а и Канаде, који су били тесно везани за безбедносне процесе на остатку континента. Целокупан концепт европске конференције безбедности био је уско повезан са совјетским настојањем да добију и званично прихватање од Запада свих оних територијалних и политичких промена у Европи које су наступиле окончањем Другог светског рата, као и да тиме осигурају будућност детанта суперсила.³ У суштини, путем КЕБС-а, Москва је настојала да добије опште признање територијално-политичког статуса кво у централној и источној Европи, пратећи раније закључивање територијалних споразума између Западне и Источне Немачке, Пољске и СССР-а, али је инсистирала и на редукацији баријера у Европи ради лакше економске и технолошке размене, као и на даљој промоцији попуштања напетости у односима између суперсила.⁴ На тај начин Совјетски Савез је тражио свеопште прихватање стратешког паритета између блокова, чиме би Запад био принуђен не само да одустане од било какве конфронтације са Москвом и њеним савезницима већ и да призна политичку, економску и војну надмоћ СССР-а у источном делу европског континента. Међутим, у много чему, управо је занемаривање проблема људских права и слободног кретања људи и идеја из „треће корпе“ КЕБС-а потом и довело до ерозије, а затим и распада територијално-политичког статуса кво на коме су Совјети претходно инсистирали.⁵ Како је то проницљиво приметио дугогодишњи совјетски амбасадор у Вашингтону Анатолиј Добрињин, управо је садржај „треће корпе“ временом постао „манифест дисидентског и либералног покрета“, што је био исход који руководиоци у Кремљу нису могли ни претпоставити.⁶

3 Jussi M. Hanhimäki, “Détente in Europe 1962–1975”, *The Cambridge History of the Cold War*, Vol. 2, eds Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 212–216.

4 Raymond L. Garthoff, *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, (Washington, DC: Brookings Institution, 1994), 528.

5 Исто, 40–57; Odd Arne Westad, *The Cold War: A World History*, (New York: Basic Books, 2017), 389–391.

6 Ivan T. Berend, *Centralna i istočna Evropa 1944–1993*, (Podgorica: CID, 2001), 275–277; Anatoly Dobrynin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*, (Seattle: University of Washington Press, 1995), 346.

Са друге стране, уколико говоримо о америчком ставу према КЕБС-у, он је током 70-их био доста другачији од онога што данас пишу западни политичари и историчари. У том периоду, Никсонова и Фордова администрација, а пре свега државни секретар Хенри Кисинџер, као главни спољнополитички архитекта, нису показивале неко веће интересовање за сам процес конференције о европској безбедности, претпостављајући томе непосредни детант са Совјетским Савезом, чији би интегрални део био и КЕБС, триангуларну дипломатију САД-а, СССР-а и НР Кине, као и промену односа на Блиском истоку, нарочито у светлу Октобарског рата 1973.⁷ Уколико је постојала извесна корист од преговора везаних за КЕБС, онда је САД рачунао да би то постепено могло довести до пораста центрифугалних сила у Источној Европи, што је већ било видљиво у случају Југославије и Румуније, мада не и у односу на остале лагерске земље.⁸ Међутим, негативан став према КЕБС-у је постојао и међу америчком политичком елитом у Конгресу, као и у већем делу америчке јавности, тако да није било неког нарочитог интересовања за непосредно остварење циљева европске безбедности, као што је то био случај са Совјетима.⁹ Напросто, то није био један од спољнополитичких приоритета у Вашингтону тих година. Тек је доста касније Кисинџер дао праву историјску оцену КЕБС-а, нагласивши да је „у припремној фази, умерио совјетско понашање у Европи, док је потом убрзао пад совјетске империје“.¹⁰

Током самог самита у Хелсинкију, југословенска делегација, предвођена Јосипом Брозом Титом, одиграла је активну дипломатску улогу у промовисању дијалога са представницима оба блока. Тито је имао интензивну и плодну размену мишљења са лидерима водећих земаља Запада и Истока, као и са представницима европских неутралних и несврстаних земаља.¹¹ Један од непосредних

7 Jeremy Suri, "Henry Kissinger and the Reconceptualization of European Security, 1969-1975", *Origins of the European Security System: the Helsinki Process Revisited, 1965-1975*, eds Andreas Wenger, Vojtech Mastny, Christian Nuenlist, (London: Routledge, 2008), 50-59.

8 National Archives and Records Administration (NARA), CIA Records Search Tool (CREST), CIA-RDP86T00608R000300070051-7, CSCE: the View from Moscow, July 18 1975.

9 Walter Isaacson, *Kissinger: A Biography*, (New York: Simon & Schuster, 1992), 657-665.

10 Henry Kissinger, *Diplomacy*, (New York: Simon & Schuster, 1994), 759-760.

11 Архив Југославије (АЈ), 837, Кабинет председника републике (КПР), I-2, Пут Јосипа Броза Тита у Финску 30. јул - 1. август 1975.

циљева свих ових сусрета, осим представљања југословенске позиције у вези са свим битним питањима, била је и намера да се искористи Титов огроман међународни престиж како би Београд добио прилику да организује наредни састанак КЕБС-а. Још пре самог самита у југословенском руководству се већ озбиљно размишљало да се Београд кандидује за домаћина наредног састанка КЕБС-а, али су и неке друге земље, као Западна Немачка, већ раније предлагале да се тај скуп одржи у Југославији.¹² Уз Југославију, висок степен активности у припремама и током самита у Хелсинкију показала је у Румунија, тако да су обе земље блиско координисале своје деловање.¹³

Управо су Југославија и Румунија биле и најзаинтересованије да се наредни састанак КЕБС-а одржи у најскоријем могућем року.¹⁴ Одржавање једног овакавог скупа у Београду значило је не само признање специфичне југословенске политичке позиције међу блоковима у Европи већ и прилику југословенској дипломатији да директно промовише оне принципе КЕБС-а за које је и сама била највише заинтересована (безбедносне гаранције, неповредивост граница, немешање у унутрашње односе и др.), али без прераног формирања једног сталног тела које би све то надзирало, пошто је то још увек био прерогатив УН-а.¹⁵ Југословенска дипломатија је позитивно гледала на резултате КЕБС-а, јер се стварала морално-политичка обавеза свих чланица да спроводе хелсиншке принципе, али и да се Европа отвори према суседним регионима, водећи, пре свега, рачуна о интересима земаља у развоју.¹⁶ Према томе, чим је било одлучено у Хелсинкију да ће наредни састанак бити одржан у Београду, већ у јесен те године почеле су озбиљне политичке и техничке припреме

12 AJ, 803, 28, Стенографске белешке са 36. седнице председништва СФРЈ, 11. јула 1975. г. у 10 часова, 7.

13 Traian Laurențiu Hristela, „Desfășurarea Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa (CSCE), 1972–1975: contribuții românești”, *România supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece: comunicări, articole, studii*, Vol. 4, Nicolae Ecobescu, (București: Fundația Europeană Titulescu, 2014), 151–184.

14 *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969–1976, vol. XXXIX, European Security, (Washington, DC: GPO, 2007), 756–757, 774–775.

15 NARA, Record Group (RG) 59, Central Foreign Policy Files (CFP), 1973–1979, Electronic Telegrams (ET), 75BELGRA04329, Détente after CSCE, August 18 1975.

16 Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије (ДАМСПС), Политичка архива (ПА), 1975, фасцикла (ф) 181, документ 438268, Циркуларни телеграм ССИП-а, 7. август 1975.

за овај важан скуп на коме је Југославија могла да промовише своје политичке ставове.¹⁷

Иако су амерички председник Џералд Форд и Хенри Кисинџер углавном били скептични према будућности и корисности самог КЕБС-а, ипак су сматрали да су Југославија и Румунија могле бити главни ослонац на истоку Европе, како би се умањили тамошњи совјетски апетити. Због тога је, непосредно после Хелсинкија, Форд званично посетио Румунију и Југославију, док је пре доласка у Финску свратио и у Пољску, како би тиме исказао отворену подршку овим социјалистичким земљама и тиме пружио јасну гаранцију њихове независности.¹⁸ Док је Румунија могла непосредно деловати у оквирима Варшавског пакта и тиме утицати на држање Москве, дотле су Титова глобална несврстана позиција и његово широко и разноврсно државничко искуство били драгоцене за боље разумевање совјетске унутрашње и спољне политике. Овом посетом су се даље учвршћивали билатерални односи, али се и промовисала стабилност у читавој Европи. Како је то сликовито једном приметио Хенри Кисинџер: „Тито је барометар европске политике“.¹⁹

Југословенска страна је итекако било свесна да је, упркос високом нивоу сарадње између Југославије и САД-а, Вашингтон ипак неговао помало ниподаштавајући став према значају и донетима југословенске несврстане политике. Нарочито је Кисинџер био често иритиран улогом Покрета несврстаних земаља и југословенским деловањем у његовим оквирима, који су често били држани за реметилачки фактор у односима између великих сила.²⁰ Како су то примећивали домаћи аналитичари, америчка политика је неговала двоструки циљ: први је био да се Југославија одржи ван совјетског блока, али да се њен значај сведе само у регионалне оквири, док је други циљ био да се ограничи југословенски утицај у Трећем свету, нарочито у оквирима Покрета несврстаних земаља, где је само понекад требало подржати умерени утицај Београда наспрам просовјетских радикала, као што је то била Куба, али ништа више од тога.²¹ Међутим, и

17 ДАМСПС, ПА, 1975, ф-181, 455037, Циркуларни телеграм ССИП-а, 23. октобар 1975.

18 Henry Kissinger, *Years of Renewal*, (New York: Simon & Schuster, 1999), 660–663.

19 *FRUS*, 1969–1976, vol. XXXIX, 976–983.

20 *FRUS*, 1969–1972, vol. XXIX, Eastern Europe, Eastern Mediterranean (2007), 537, 541.

21 АЈ, 837, КПР, 1-3-а, САД, Информација за предстојећу посету Председника САД Џералда Форда Југославији, 1. јул 1975.

америчке дипломате у Београду су постепено почеле да посматрају будући састанак КЕБС-а као израз југословенске несврстане политике у Европи.²²

За Југославију су њена позиција унутар Покрета несврстаних и њено присуство међу земљама Трећег света били веома важни, јер је тиме целокупан концепт европске безбедности посматран из једног знатно ширег угла, из кога се он никако није могао одвојити од ширег питања безбедности и сарадње између развијених и неразвијених земаља. На тај начин, у европским оквирима Југославија се наметала као незаобилазан фактор и отворени гласноговорник већине неразвијених земаља око којих су се већ надметале обе суперсиле, а тиме је југословенска политика еквидистанце према блоковима само добијала на свом значају и актуелности. У много чему, повећани значај Југославије у Покрету несврстаних индиректно је довео и до Фордове посете Београду, што је потврдио нико други до Кисинџер, рекавши током разговора са Титом да су несврстани постали „моћан блок“ и да, од сада, Сједињене Државе морају да „рачунају на њих“.²³ Оваква тенденција је потврђена и на министарском састанку несврстаних земаља у Лими, где су чланице Покрета поздравиле састанак КЕБС-а као позитивно обележје детанта, али су многи учесници, исто тако, изразили сумњу да ће велике силе бити спремне да примене исте те принципе ван европског оквира.²⁴ Можда је овакву карактеристику југословенске спољне политике најбоље дефинисао сам Савезни секретаријат за иностране послове у једној својој интерној анализи: „Европска политика СФРЈ, што је дошло до пуног изражаја и у свим фазама КЕБС, заснива се на несврстаној концепцији и позицији (...) Јачање несврстаног покрета као значајног фактора светских односа (...) створило је шири простор и за наше деловање, као несврстане земље, на европском плану“.²⁵

У сваком случају, дијалог Београда и Вашингтона, нарочито на политичком и економском плану, имао је велики значај за будућ-

22 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 75BELGRA03822, 1977 CSCE Follow-up in Belgrade, July 23 1975.

23 AJ, 837, КПР, I-3-a, САД, Стенографске белешке разговора председника Тита и председника Форда, 3. август 1975, 8–9.

24 ДАМСПС, ПА, 1975, ф-181, 457227, Информација о неким обележјима развоја у Европи након Хелсинкија, 24. новембар 1975.

25 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 41800, Остваривање закључака Конференције о безбедности и сарадњи у Европи и наша активност на том плану, 22. јануар 1976, 32.

ност тзв. „београдског процеса“. Због тога је Фордова посета Југославији сматрана за догађај који је „служио интересима обе земље, снажио сарадњу и консолидовао југословенску независну и несврстану међународну позицију“.²⁶ Уопштено говорећи, обе стране су делиле позитивне оцене КЕБС-а и Југославија је рачунала на амерички конструктиван приступ око консултација како би се успешно реализовао предстојећи београдски састанак. Због тога је југословенско руководство највише бринуо третман који је Београд имао у западним медијима, што се могло одразити и на успех будућег скупа. Зато је Тито предлагао својим америчким гостима да буде што више званичних контаката и споразума на нивоу министарстава спољних послова, а да се не дозволи да медији превладају и шире даљи раздор.²⁷ Управо је питање медијске критике људских права у Југославији, као што ћемо и видети, постало једна од тачака неспоразума између Београда и Запада, што се манифестовало и током југословенских напора да се промовише континуитет КЕБС-а. Југославија је била свесна свих злоупотреба проблема „треће корпе“, како уопште тако и у специфичним унутрашњополитичким околностима.²⁸

Управо су завршетак састанка у Хелсинкију и потоња Фордова посета Југославији означили почетак дугог пута ка Београдском састанку, на коме је југословенска дипломатија пролазила кроз бројне фазе узајамних споразума, размимоилажења и тешких преговора. У овом периоду, Југославија је настојала да успешно лавира између кључних групација унутар КЕБС-а – оба блока, неутралних и несврстаних земаља, медитеранских земаља (углавном посматрачи) – како би се путем „београдског процеса“ даље промовисала целовита и доследна примена хелсиншких принципа и тиме омогућило њихово дугорочно трајање. Пошто је дошло до извесне пасивизације у имплементацији хелсиншких принципа код оба блока, док су обе стране настојале да тактизирају и пролонгирају читав процес,²⁹ Југославија

26 АЈ, 837, КПР, I-3-а, САД, Информација за предстојећу посету Председника САД Џералда Форда Југославији, 1. јул 1975.

27 АЈ, 837, КПР, I-3-а, САД, Стенографске белешке разговора председника Тита и председника Форда, 3. август 1975, 12.

28 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 41800, Остваривање закључака Конференције о безбедности и сарадњи у Европи и наша активност на том плану, 22. јануар 1976, 23–25.

29 Declassified Documents Reference System (DDRS), CK2349552476, Memorandum for the President: First Quarterly Report on Implementation of the CSCE Final Act, January 15 1976.

је у томе видела велики значај сопствене улоге и улоге ванблоковског фактора у даљем динамизовању приче око континуитета и коначне примене оваквих одлука. Управо су својим деловањем Н+Н земље и допринеле „уобличавању физиономије КЕБС-а и превазилажењу оквира који су им наметани“.³⁰

Све ово се, нарочито, могло постићи даљим промовисањем билатералне сарадње са суседима, медитеранским земљама, земљама у развоју и инсистирањем на континуитету и војним компонентама европске безбедности. Са своје стране, Југославија је уложила додатне напоре да европске земље доследно примењују принципе КЕБС-а и у односу на земље у развоју, како би се тако глобализовале позитивне тенденције овог процеса, док је Београд, исто тако, инсистирао да несврстане земље јасно признају његов значај и позитиван утицај у међународним односима. У том циљу, даље политичко зближавање Н+Н земаља играло је централну улогу у југословенској стратегији, а кључно питање „београдског процеса“ било је, како смо видели, питање самог континуитета КЕБС-а.³¹ Како су то југословенске дипломате пренеле својим америчким колегама, за Југославију је најважније било да тај процес не буде обележен поделама и сврставањем у групе, већ интензивним контактима и разговорима између свих, без узајамних осуда.³²

Као што се то може видети из интерних разматрања југословенског руководства, одржавање Београдског састанка пружало је могућност Југославији да покреће конкретне иницијативе око примене одлука КЕБС-а, што су многе земље и очекивале, али само кроз отворени дијалог са оба блока, која су на различите начине сагледавала будућност читавог процеса.³³ Исто тако, требало је избећи и замке потенцијалне трговине суперсила којом би се прећутно признала неповредивост интересних сфера у Европи, а источноевропске земље биле би позване да одржавају „органску везаност“ са СССР, као што је то био случај са тзв. незваничном „Зоненфелдовом доктрином“.³⁴ Због тога су превазилажење блоковских подела и избега-

30 АЈ, 837, КПР, I-2, Извештај о конференцији о безбедности и сарадњи у Европи, 12. октобар 1975, 3–4.

31 Исто, 5–14.

32 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 75BELGRA05482, Consultations with Neutrals on CSCE Implementation, October 18 1975.

33 АЈ, 803, 28, Стенографске белешке са 37. седнице председништва СФРЈ, 14–20.

34 АЈ, 837, I-5-b, САД, Информација у вези са изјавом саветника Стејт Департамента Соненфелда на саветовању америчких амбасадора у Европи у Лондону

вање трулих компромиса унутар процеса имплементирања одлука КЕБС-а постали јасно обележје југословенске спољне политике, нарочито јер су водеће земље Запада тада већ почеле размишљати да је у Хелсинкију била окончана мултилатерална фаза преговора и да би се од тада требало концентрисати на билатералне контакте са Истоком, на пример у сфери културе и технологија, док би једино шира координација деловања била у случају немачког питања, спровођења мера за изградњу узајамног поверења и организовања Београдског састанка.³⁵

Југославија, суперсиле и континуитет КЕБС-а

Уколико говоримо о напорима организовања Београдског састанка КЕБС-а, онда можемо слободно закључити да су се они одвијали у веома неповољном историјском тренутку када се детант суперсила нашао у великој кризи. Без обзира на то да ли је детант открио сопствена ограничења због поновног јачања блоковске дисциплине у Европи или нарастајућег одмеравања снага суперсила у Африци и Азији, постало је очигледно да су се односи између блокова поново кретали ка духу конфронтације, као што је то био случај деценију раније.³⁶ Иако ниједна од суротстављених страна није напустила термин детант, као симбол смањивања напетости између блокова, мада је Форд у председничкој кампањи забранио тај термин и заменио га је једним сличним, било је већ свима јасно да је то постајала помало празна фраза коју јавно нико није одбацио како тиме не би преузео одговорност за слом дијалога између блокова. Управо је дух детанта био систематски ломљен негативним притиском разочараног јавног мњења у Сједињеним Државама због пораза у Вијетнаму или еуфоријом која је завладала у Москви због тријумфа низа народнослободилачких покрета широм Трећег света.³⁷ На фону динамичних дешавања у Азији и Африци средином 70-их, Европа се све

средином децембра 1975. г., 5. април 1976.

- 35 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 75MOSCOW12127, CSCE Implementation, August 26 1975.
- 36 Odd Arne Westad, "The Fall of Détente and the Turning Tides of History", *The Fall of Détente: Soviet-American Relations during the Carter Years*, ed. Odd Arne Westad, (Oslo: SUP, 1997), 15–21.
- 37 Jussi M. Hanhimäki, "Ironies and Turning Points: Detente in Perspective", *Reviewing the Cold War: Approaches, Interpretations, Theory*, ed. Odd Arne Westad, (London, Portland, Or: Frank Cass, 2000), 326–338.

више чинила на периферији Хладног рата. Ипак, све ово није могло да се не одрази на „београдски процес“, јер се дух сарадње и компромиса, који је раније прожимао идеју КЕБС-а, постепено претварао у идеолошки дијалог глувих где су централну позицију изнова заузимали супротстављени интереси великих сила.³⁸ Зато је југословенска страна често указивала на то да се Завршни акт морао посматрати као целина и да се није могао селективно тумачити и примењивати, односно КЕБС и детант морали су се узајамно подупирати као међусобно зависни процеси путем изношења нових предлога и идеја, нарочито у сфери контроле наоружања.³⁹

Југословенска дипломатија је била веома свесна повратка међународних односа у Европи на блоковски колосек и све очигледнијег јачања унутарблоковске кохезије. То се непосредно одражавало на очигледне намере неких учесника КЕБС-а да селективно примењују одлуке Завршног акта или игноришу неке од закључака (СССР у вези са „првом корпом“, САД у вези са „трећом корпом“), представљајући све као сопствени спољнополитички успех.⁴⁰ Примедбе на ту тему Југославија је директно износила обема суперсилама, док су је оне све више посматрале као „гласноговорника интереса малих држава у Европи наспрам блоковских интереса“.⁴¹ За југословенску дипломатију су питања континуитета и интегралне имплементације закључака КЕБС-а била од примарне важности, пре свега као „продужење, проширење и продубљење процеса попуштања затегнутости, јачања безбедности и развијања сарадње у Европи“. У том циљу, Југославија је предузела дипломатску акцију како би извршила њихову примену на три посебна нивоа: унутрашњем (усклађивањем југословенске праксе са духом закључака КЕБС-а), билатералном (даљи развој билатералних односа у складу са хелсиншким принципима) и мултилатералном (остваривање одредби које изискују мултилатералну форму имплементације).⁴² Амерички аналитичари су овакву дипломатску офанзиву видели као део општих напора зва-

38 Garthoff, *Detente and Confrontation*, 594–617.

39 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 76BONN19912, CSCE FRG-Yugoslavia Consultations, November 24 1976.

40 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 75STATE276310, Soviet Reply on CSCE Implementation, November 21 1975.

41 NARA, CREST, CIA-RDP79T00865A00210030001-6, Yugoslavs to Take More Active Role in Europe, November 14 1975.

42 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 42574, Циркуларни телеграм ССИП-а, 2. фебруар 1976.

ничног Београда да се „појача утицај и безбедност у Европи“ и „оснажи југословенска позиција“ у Покрету несврстаних, а што је требало постићи мобилисањем напора малих европских земаља и превазилажењем уско блоковског формата договарања око КЕБС-а који је обељежио претходни период.⁴³

Пошто се у одређеним круговима већ почело говорити и о могућем одлагању Београдског састанка, Југославија је убрзо дефинисала основне задатке свог деловања како би се избегла блоковска полемика, а целокупан „београдски процес“ даље политички динамизовао: 1) „темељита размена мишљења о европској безбедности и сарадњи“ (попуштање затегнутости, побољшање безбедности, продубљење односа и сарадње), 2) „билансирање резултата имплементације у свим областима“ (доношење нових мера за динамизовање и проширивање имплементације), 3) „утврђивање одговарајућих модалитета континуитета“.⁴⁴ Поред тога, како би се избегле било какве несугласице које су могле угрозити рад будућег састанка, југословенска страна је требало да преузме политичку иницијативу и избегава контроверзне теме: „Због тога наша активност мора бити стална, динамична, али ненаметљива. Свако прекорачење мандата у овом сложеном и деликатном односу, избалансираних и истовремено супротстављених интереса, могло би отежати нашу акцију и створити политичке отпоре. Због тога је неопходан дијалог и усаглашавање са свим земљама учесницама“.⁴⁵ У овим напорима Југославија је уживала пуну подршку Румуније, која је такође била животно заинтересована за успешан исход „београдског процеса“ и изградњу нових односа у Европи.⁴⁶ И европски неутралци су сматрали да је примена одлука КЕБС-а у различитим мултилатералним телима представљала очигледан приоритет наредне фазе.⁴⁷

Даље погоршање односа међу суперсилама, очигледан застој у преговорима у Бечу о узајамном смањењу оружаних снага у

43 NARA, RG 59, CFP, 1973-1979, ET, 76BELGRA01304, Consultations on CSCE Implementation, February 26 1976.

44 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 435307, Београдски састанак КЕБС-а и нека актуелна питања развоја у Европи после Хелсинкија, 29. јуни 1976, 8-9.

45 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 410421, Циркуларни телеграм ССИП-а, 27. фебруар 1976.

46 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 421545, Белешка о разговору министра иностраних послова Румуније Маковеску са другом Милорадом Пешићем, 21. април 1976.

47 NARA, RG 59, CFP, 1973-1979, ET, 75HELSIN02263, Consultations with Neutrals on CSCE Implementation, October 17 1975.

Европи, као и недостатак добре воље да се у потпуности примене принципи КЕБС-а, принудили су југословенске званичнике да убрзо заузму једну проактивну позицију која је изискивала свеобухватне консултације са свим земљама учесницама, а све како би се ублажила резервисаност која је постојала између блокова у Европи.⁴⁸ У оваквом амбијенту, југословенска позиција је наилазила на разумевање и подршку не само групе неутралних и несврстаних земаља, о којој ћемо касније детаљније говорити, већ и на позитиван став Европске економске заједнице (ЕЕЗ), која је кроз процес КЕБС-а тражила све већу спољнополитичку аутономију од америчке хегемоније у Западној Европи. Управо је „европска деветорица“, а нарочито земље као што су Француска и Западна Немачка, инсистирала да ова групација заузме чврст и непоколебљив став и дефинише јасну платформу политичког деловања на Београдском састанку, у складу са сопственим интересима и приоритетима.⁴⁹

Оваква тенденција била је више него очигледна и током посете председника Савета министара ЕЕЗ Југославији, који је нагласио да ће „европска деветорица“ заједнички подупрети југословенске напоре око регулисања питања економске сарадње и промоције мера за јачање поверења између војних блокова.⁵⁰ У суштини, овакав политички курс је нарочито одговарао Западној Немачкој, пошто је КЕБС био интегрални део „источне политике“ Бона, док су одлуке Завршног акта о мирном и споразумном мењању граница биле заложене у темељ западнонемачке политике према Источној Немачкој.⁵¹ С тим у вези, важно је нагласити да је приликом политичких консултација југословенских и западнонемачких званичника постигнут висок ниво сагласности по низу важних питања, нарочито око мера за јачање поверења, питања економске сарадње и предлога из „треће корпе“, а Западна Немачка се обавезала да ће југословенске иницијативе подржати пред ЕЕЗ и обавештавати Београд о току војних преговора у Бечу. Упркос свему, југословенска делегација је приватно сматрала да је оваква подршка само била везана за раније запад-

48 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 416437, Телеграм ССИП-а југословенској амбасади у Шведској, 29. март 1976.

49 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 435307, Београдски састанак КЕБС-а и нека актуелна питања развоја у Европи после Хелсинкија, 29. јуни 1976, 2–4.

50 АЈ, 837, КПР, I-3-b, Пријем председника Савета министара ЕЕЗ Ван дер Стоел-а, 2. децембар 1976.

51 W. R. Smyser, *From Yalta to Berlin: The Cold War Struggle over Germany*, (New York: St. Martin's Press, 1999), 225–277.

не иницијативе да се искористи југословенски утицај на источноевропске земље.⁵²

Уколико је југословенска дипломатија имала успеха у разговорима са европским неутралцима и несврстанима, али и са ЕЕЗ, дотле је највећи организациони проблем лежао у напорима за превазилажење неповерења између суперсила. Пошто је Фордова администрација била заокупљена домаћом сценом и предстојећим председничким изборима, политичке консултације са југословенском страном су се одвијале у сличном духу. Осим већ традиционалног инсистирања Вашингтона на потпуној имплементацији одлука „треће корпе“ међу социјалистичким земљама, често сврставајући ту и Југославију, дискусија о КЕБС-у се налазила на маргинама америчке спољнополитичке дебате. Уколико је, ипак, понекад добијала на актуелности, онда се она сводила на жестоке нападе конзервативне деснице у Конгресу, која је читав процес КЕБС-а посматрала као низ уступака Совјетском Савезу и израз слабости америчке политике у Европи.⁵³

Оваква тенденција била је очигледна и током разговора југословенских и америчких званичника, када је амерички представник Џон Мареска нагласио да ће „њихов став према Београдском састанку бити одређен, пре свега тиме, шта ће се моћи рећи у погледу имплементације ‘треће корпе’, а пре свега циркулације људи и идеја“.⁵⁴ Уколико је оваква политика људских права изненада постала карактеристична за Кисинџеров реалистички и прагматичан спољнополитички курс, Југославија није могла очекивати неке веће промене са доласком нове, Картерове администрације, која је питање људских права ставила у жижу своје стратегије према совјетском блоку, иако је настојала да та питања, у крајњој инстанци, не осујете будуће америчко-совјетске разговоре о кључним проблемима, као што је нпр. било нуклеарно разоружање.⁵⁵ Стога су југословенски званичници указивали својим америчким колегама да се наступ САД-а на будућем скупу мора концентрисати на сва кључна питања, а не само на „трећу

52 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 426706, Информација о консултацијама са СР Немачком, 14. мај 1976.

53 Isaacson, *Kissinger*, 693–704; Dobrynin, *In Confidence*, 365–373; John Lewis Gaddis, *The Cold War*, (London: Penguin, 2006), 189–191.

54 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 428662, Информација о консултацијама са САД, 28. мај 1976.

55 Harald Biermann, “U.S. Perceptions of the CSCE Process”, *From Helsinki to Belgrade*, 154–157.

корпу“, зато што је на Истоку већ био очигледан, већи или мањи, напредак у примени многих одредаба Завршног акта.⁵⁶

И поред чињенице да је дебата о људским правима обележила овај период, почели су се јављати и додатни проблеми у односима са Москвом, која је често дијаметрално супротно видела неке аспекте КЕБС-а. Конференција у Хелсинкију је несумњиво сматрана за велики тријумф совјетске политике после две деценије мукотрпних преговора са Западом око кључних европских проблема. Слично као и много пута кроз историју, било какав већи помак у односима Истока и Запада изискивао је престојавање снага унутар совјетског блока и збијање идеолошких редова, што је овом приликом био случај и са КЕБС-ом.⁵⁷ Током, али и после дешавања у Хелсинкију, Москва је настојала да подстакне што тешњу политичку, економску и војну интеграцију земаља Варшавског пакта. Тако су се на мети совјетских притисака нашле и Југославија и Румунија, од којих се тражило ближе сврставање са Совјетима око будућности КЕБС-а.⁵⁸ У суштини, совјетско руководство је настојало да реализује што шире прихватање њихове интерпретације Завршног акта, са акцентом на основним принципима из „прве корпе“, али са што мањим испуњавањем одредаба из „треће корпе“, истовремено преусмеравајући пажњу са примене конкретних одредаба на идеју КЕБС-а као мировног процеса без икаквих даљих обавеза.⁵⁹

Било да се радило о билатералним консултацијама, о сусрету Тито–Брежњев или састанку комунистичких и радничких партија у Берлину, совјетска страна је на сваком кораку настојала да демонстрира да је и Југославија део шире социјалистичке заједнице. Због тога су совјетске дипломате инсистирале на честим разменама мишљења како би се обе стране упознале са међусобним специфичним ставовима. Током таквих консултација дешавало се да Совјети упознају југословенске колеге са детаљима преговора и својим новим предлозима о смањењу конвенционалних снага у Европи, а да се

56 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 76BELGRA07973, Consultations on CSCE Implementation: Yugoslavia, December 8 1976.

57 Matthew J. Quimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2003), 72–84.

58 AJ, 837, КПР, I-3-а, СССР, Најважнији аспекти спољне политике и међународног положаја Совјетског Савеза и југословенско-совјетски односи, 26. октобар 1976, 10–14.

59 DDRS, CK2349552488, Memorandum for the President: Third Quarterly Report on Implementation of the CSCE Final Act, August 16 1976.

притом истиче да је Југославија једина земља ван Варшавског пакта која је била информисана о овим појединостима. Све се то радило на основу инструкција највишег совјетског руководства.⁶⁰ У једном другом разговору, совјетски амбасадор Стјепаков је нагласио да је СССР „отворен за пуну размену мишљења по свим питањима везаним за реализацију Завршног документа и даље унапређење европске безбедности и сарадње“.⁶¹ Ради успешног организовања Београдског састанка, југословенска дипломатија је морала да задржи један објективан и непристрасан наступ, тако да је било неопходно да се избегну овакви и слични совјетски предлози, а да се истовремено очува висок ниво узајамног дијалога.

Што се тиче СССР-а и његових савезника, они су држали да је Завршни акт био стабилна основа за будуће преговоре између блокава, али нису сматрали да је то основни предуслов на чијој непосредној и пуној имплементацији је почивала будућност дијалога између суперсила. Селективност у приступу била је више него очигледна.⁶² Како би избегла захтеве из „треће корпе“, совјетска страна је изнела сличан предлог – да се сазову паневропски конгреси посвећени питањима енергетике, транспорта и очувања животне средине. Југославија је била мишљења да се слична окупљања морају одржавати у оквирима Економске комисије за Европу (ЕКЕ) у Женеви, али, ако би се овакви конгреси ипак састали, то је морало бити на основу Завршног акта, уз асистенцију ЕКЕ, а на основу правила КЕБС-а (консензус).⁶³ Велика већина западних званичника била је скептична према оваквим совјетским предлозима, сматрајући да су они само део нове дипломатске тактике да се, путем оваквог формата, раздвоје питања из „друге и треће корпе“ и тако избегне дискусија о њиховој целивитој примени. Дознавши да дипломате совјетског блока углавном сматрају да би Београдски састанак требало само да направи осврт на одлуке из Хелсинкија, без нових иницијатива, док би се специфична питања разматрала на поменутиим конгресима, Југославија се успро-

60 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 49367, Информација о одржаним консултацијама између ССИП-а и МИП-а СССР, 17, 18 и 20. фебруара 1976. г., 24. фебруар 1976.

61 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 430275, Забелешка о разговору ПСС Николе Милићевића са амбасадором СССР у СФРЈ Стјепаковим, 26. мај 1976, 31. мај 1976.

62 Vojtech Mastny, Malcolm Byrne, *A Cardboard Castle?: An Inside History of the Warsaw Pact 1955–1991*, (Budapest, New York: CEU Press, 2005), 397–401.

63 АЈ, 837, КПР, I-3-а, СССР, Предлози СССР за сазивање европских конгреса о енергији, транспорту и заштити човекове околине, 3. новембар 1976.

тивила овом предлогу, који је био непосредно усмерен на поткопавање њених напора да се доследно спроведе континуитет КЕБС-а.⁶⁴ Рачунајући на подршку неутралаца оваквој идеји, Совјети су итекако били свесни југословенских сумњи да је Москва покушавала да путем конгреса маргинализује значај Београдског састанка.⁶⁵

Услед повећаног притиска западних земаља, совјетско руководство се одлучило да предузме мере ради збијања редова и снажења политичког јединства источноевропских земаља. Тако је већ новембра 1976. одржано заседање Политичко-консултативног савета Варшавског пакта у Букурешту, на коме је дефинисана заједничка позиција ових земаља према најважнијим међународним питањима, укључујући ту и КЕБС. Само је Румунија, по питању припрема за Београдски састанак, донекле одступала од ставова осталих учесника.⁶⁶ Југословенски аналитичари су видели овакве потезе као део настојања да се „на притисак Запада одговори сталном иницијативом“ како би се „очувао детант као главна полука блокског преговарања“. У том циљу, совјетски блок је настојао да пружи само декларативну подршку Београдском састанку, без прихватања било каквих радних тела, не желећи тако да из самог састанка проистекне извесна институционализација КЕБС-а. Војни аспекти безбедности посматрани су одвојено од „београдског процеса“, „трећа корпа“ је само условно прихватана, док је највеће незадовољство било исказивано у односу на „другу корпу“ и изгубљене могућности за проширење економске и техничке сарадње Исток–Запад.⁶⁷

Резултати оваквог дисциплиновања Источног блока убрзо су били видљиви и током консултација југословенских званичника са колегама из Источне Европе, пре свега из Бугарске, Мађарске и Пољске око питања балканске сарадње, војних аспеката безбедности, сарадње на Медитерану и др. Тако је у разговорима са бугарским дипломатама било видљиво да они Београдски састанак „подређују улози или доприносу кретањима изван КЕБС-а, у првом реду

64 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 454861, Телеграм југословенске сталне мисије у Женеви, 13. октобар 1976.

65 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 76BONN06899, CSECE Soviet-Swiss Consultations, April 23 1976.

66 Wanda Jarzabek, *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*, (Warszawa: Instytut Studiów Politycznych, 2008), 354–366.

67 ДАМСПС, ПА, 1977, ф-182, 4291, Циркуларни телеграм ССИП-а, 12. јануар 1977.

наставку блоковског преговарања⁶⁸, док су мађарски званичници били још изричитии у својој политици поштовања интерног договора и праћењу опште линије Варшавског пакта.⁶⁹ Слично је било и са пољским дипломатама које су већ давале утисак да ће совјетски блок јединствено наступити у Београду, избегавајући претерани дијалог и захтевајући целовиту примену Завршног акта, без издвајања неке од три „корпе“.⁷⁰ Једини изузетак била је Румунија, која је настојала да проблему КЕБС-а приступа „самостално и креативно“, испољавајући „динамичну активност“ и заговарајући што шири круг консултација и размена мишљења.⁷¹ Чак је и америчким званичницима било јасно да ће у Београду совјетски блок настојати да само поброји шта је до сада учињено, без икаквих промена у језику хелсиншких принципа, као и без преузимања нових обавеза или критичке оцене старих.⁷²

Управо у том тренутку, настојећи да што више приближи званични Београд својим ставовима, а уочи састанка у Букурешту, Брежњев је одлучио да посети Југославију. Југословенско руководство је било сасвим сигурно да овакав совјетски захтев, пред овако важан скуп, никако није представљао случајност. Током званичних разговора Тита и Брежњева, совјетски лидер је више пута нагласио да му никако није био циљ да поткопа југословенску несврстану позицију, пошто им је заједнички непријатељ био империјализам, а у вези са Београдским састанком он је нагласио његову важност и истакао неопходност блиске совјетско-југословенске координације. Брежњев је нагласио да ће се тај скуп показати као добар форум на коме може да се изврши размена мишљења о „начинима даље борбе за детант“, али га „не треба оптеретити новим проблемима“ како не би постао само „нова канцеларија за жалбе“. Совјетска страна је изра-

68 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 464916, Информација о југословенско-бугарским консултацијама о питањима КЕБС, одржаним у Београду 25–26. октобра 1976. г., 12. новембар 1976.

69 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 464916, Информација о југословенско-мађарским консултацијама о питањима КЕБС, одржаним у Будимпешти 8–9. новембра 1976. г., 16. новембар 1976.

70 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 464916, Информација о југословенско-пољским консултацијама о питањима КЕБС, одржаним у Београду 2–3. децембра 1976. г., 10. децембар 1976.

71 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 464916, Информација о југословенско-румунским консултацијама о питањима КЕБС, одржаним у Београду 13–14. децембра 1976. г., 20. децембар 1976.

72 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 76MOSCOW15852, Soviet Attitude toward CBMS in Belgrade, October 7 1976.

зила жељу да „сарађује са Југославијом у припремама овог састанка и да се консултује са другом Титом“. „Ми треба да имамо координирану акцију“, нагласио је совјетски вођа.⁷³ Осим тога, совјетске дипломате су већ биле информисале Вилија Бранта, тада лидера Социјалдемократске партије Немачке, о овом сусрету, наглашавајући да више не постоје идеолошке разлике између Југославије и СССР-а, те да су се Тито и Брежњев сложили око већине проблема, шаљући тако сигнал Западу да све социјалистичке земље, сада укључујући и Југославију, имају истовестан став.⁷⁴

И поред све очигледније совјетске жеље да искористи Југославију као посредника у представљању ставова Москве, југословенско руководство је знало да мора наставити са ранијим курсом припрема Београдског састанка ради очувања екви дистанце између блокова. Нарочито је било важно за америчку страну да добије гаранције од Тита да ће Југославија очувати своју независност од Москве. Зато је већ у септембру 1976. будући председник Џими Картер послао специјалног изасланика Аверела Харимана, иначе Титовог старог знанца, како би нешто више дознао о тренутном стању југословенско-совјетских односа, али и како би пружио прећутне америчке гаранције и подршку несврстаној политици званичног Београда. Иако је тада Тито био болестан, Хариман је ипак био примљен на највишем нивоу.⁷⁵ Нешто касније, у децембру, Тито је примио и француског председника Д'Естена, обавестивши га тада о појединостима својих разговора са Брежњевом. Уопштено говорећи, високи француски гост је изразио задовољство чињеницом да посета совјетског лидера није била толико успешна као што су неки на Западу то замишљали. Зато су се два председника сложила да се једино пуном применом одредаба КЕБС-а могао осигурати успех будућег састанка, али је била прихваћена и Титова оцена да се западном опседнутошћу „трећом корпом“ само може угрозити даља будућност дијалога Истока и Запада.⁷⁶

73 АЈ, 837, КПР, I-3-а, СССР, Забелешке о разговору председника Тита и генералног секретара ЦК КПСС Брежњева, 15. новембра 1976 у Белом двору.

74 АЈ, 837, КПР, I-5-b, Западна Немачка, Из разговора амбасадора Лончара са Вили Брантом, 24. децембар 1976.

75 АЈ, 837, КПР, I-5-b, САД, Забелешка о разговору потпредседника СИВ-а и савезног секретара Минића са Аверелом Хариманом, специјалним саветником демократског кандидата за председника САД Картера, 24. септембар 1976.

76 АЈ, 837, КПР, I-3-а, Забелешке о разговору председника Тита и француског председника Д'Естена, 7. децембра 1976 у Београду.

Међу Н+Н земљама исказивала се све већа бојазан како од унутарблоковског дисциплиновања, које је већ било узело маха и на Истоку и на Западу, тако и од нарастајућег конфронтационог потенцијала између суперсила, као и од прикривених покушаја да се постигне прећутни компромис на штету малих и средњих европских земаља без обзира на њихову припадност.⁷⁷ Како се то може видети из интерних разматрања југословенског руководства, управо је у дипломатској акцији малих и средњих држава савезни секретар Милош Минић видео потенцијал да се постигне свеобухватни договор и гарантује успех Београдског састанка КЕБС-а: „Успех Београдског састанка, дугорочније посматрано, цениће се по томе колико је реално допринео наставку детанта и његовој стабилности, али истовремено и универзалности детанта и демократизацији целог процеса, а то ће, у знатној мери, зависити од активности мањих земаља, нарочито ванблоковских земаља (...) треба правити разлику између малих и средњих земаља чланица блокова и великих сила, да се интереси и једних и других донекле подударају и то, углавном, у вези са питањем безбедности, да је потребно развијати најширу сарадњу између малих и средњих земаља Европе из једног и другог блока и да у томе виде пут за превазилажење блоковске подељености и изграђивање колективне и равноправне сарадње“.⁷⁸ Према томе, морало се наставити са координисаном акцијом Н+Н земаља, као и мањих земаља оба блока, као што су Румунија или Данска, како би се омогућило да се очува дух детанта, не као део међублоковског преговарања, већ да он добије „шире, универзалније размере“.

Југославија и Н+Н земље

Иако неутралне и несврстане чланице КЕБС-а никада нису постале формално установљена група, те тиме никако нису могле парирати боље организованим чланицама оба блока, оне су ипак доказале своју улогу, вероватно, најпредузимљивијих и највештијих преговарача и посредника унутар целокупног процеса КЕБС-а. Све ове земље су трпеле ограничења која су проистицала из њиховог географског положаја, демографске, економске и војне слабости, на-

77 NARA, RG 59, CFP, 1973-1979, ET, 76STOCKH03951, Consultations on CSCE Implementation: Sweden, July 22 1976.

78 AJ, 803, 43, Стенографске белешке са 67. седнице Председништва СФРЈ, одржаном 10. јануара 1977 са почетком у 10 часова у Београду, 3-4.

рочито ако се то поредило са блоковима, док се велика већина њих налазила на самој раселини „гвоздене завесе“, уживајући тако само условне гаранције безбедности са обе стране блоковске поделе. Стога је сам процес КЕБС-а постао за њих израз могућности да добију додатне и чвршће безбедносне гаранције и тако осигурају свој опстанак на европској позорници.⁷⁹

Како су то видели југословенски аналитичари, Н+Н група је испољила највећу активност у периоду после самита у Хелсинкију, те је тада и САД почео да удељује више пажње консултацијама и координацији деловања са њима.⁸⁰ Ове земље су сматрале да би „својим акцијама и консултацијама“ требало да утичу на превазилажење „негативног блоковског тренда“, али и да воде рачуна о „реалности блоковске подељености“, што је отварало простор за њихову „политичку акцију“. Осим тога, нарочито су Н+Н земље настојале да се на Београдском састанку посвети већа пажња војним аспектима безбедности и проширењу мера за јачање поверења, што су представници блокова стално избегавали, не желећи да их активно укључе у преговоре о смањењу конвенционалног оружја. Овакво схватање је, иначе, било у складу са југословенским предлогом да се формира једна стална радна група КЕБС-а која би се и у будућности само бавила војним аспектима безбедности и коју би предводила Н+Н група.⁸¹

Узимајући у обзир југословенску несврстану спољнополитичку оријентацију, повезивање са овом групом чинило се као потпуно разумљив избор и најприродније окружење у коме је Југославија могла деловати, чиме је била и увелико заинтересована за заједничку акцију са њима у оквирима КЕБС-а. Само неколико месеци после самита у Хелсинкију, Савезни секретаријат за иностране послове је исказао намеру не само да Југославија учествује на свим будућим састанцима Н+Н групе већ и да се, у што скорије време, организује и неформални састанак читаве групе у Београду, како би се усагласили

79 Christian Nuenlist, “Expanding the East-West Dialogue beyond the Bloc Division: the Neutrals as Negotiators and Mediators, 1969–1975”, *Origins of the European Security System*, 208–215.

80 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 75STATE239977, Consultations with Neutrals on CSCE Implementation, October 8 1975.

81 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 450704, Нека актуелна питања у спровођењу у живот Завршног документа Хелсиншке конференције и Београдски састанак КЕБС-а, 6. децембар 1976, 10–11, 16.

ставови и направила агенда будућег заједничког наступа.⁸² Већ током женевске и хелсиншке фазе КЕБС-а било је очигледно да постоји блискост ставова између Југославије и свих ових неутралних земаља, али је и даље био приметан одређени ниво судржаности код неких од њих око питања пуноправног партнерства са званичним Београдом.

Није било баш најјасније да ли су ти разлози имали везе са југословенском званичном идеологијом или су били подстакнути југословенским инсистирањем на медитеранској димензији КЕБС-а, којом су се проблеми Трећег света уводили у Европу, а што је за неке од неутралаца било од споредне важности. Тако су Финска и Шведска биле велики заговорници активног југословенског учешћа на њиховим састанцима, док су се Аустрија и Швајцарска томе често противиле, иако су сматрале да би, као домаћин Београдског састанка, Југославија требало да буде обавештавана о заједничким одлукама ових земаља.⁸³ Сходно томе, аустријски дипломата задужен за КЕБС Лидерман је нагласио да су, и поред чињенице да Аустрија жели блиски контакт са Југославијом, неутралци одлучили да се Југославија, Малта и Кипар не позивају на њихов наредни састанак у априлу 1976, а све под изговором како би се очувала ефикасност оваквих сусрета.⁸⁴ Лидерман је иначе био велики заговорник идеје да неутралци примарно делују кроз Савет Европе и тамо надгледају примену хелсиншких принципа.⁸⁵

Слично као и у случају са дипломатски представницима оба блока, Југославија је покренула и механизам интензивних консултација са званичним представницима Н+Н земаља. Пошто је Финска била један од најдоследнијих заговорника активног учешћа Југославије на састанцима неутралаца, управо су консултације са финским званичницима имале приоритет у југословенском приступу овој групи. Тако је већ у марту 1976. висока делегација финског министарства спољних послова боравила у Београду у циљу размене мишљења о успешном спровођењу наредне фазе КЕБС-а. Обе делегације су постигле висок ниво сагласности око свих појединости из све „три кор-

82 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 410421, Циркуларни телеграм ССИП-а, 27. фебруар 1976.

83 Thomas Fischer, "Getting to Know Their Limits: The N+N and the Follow-up Meeting in Belgrade 1977/78", *From Helsinki to Belgrade*, 165-166.

84 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 410096, Телеграм југословенске амбасаде у Аустрији, 24. фебруар 1976.

85 NARA, RG 59, CFP, 1973-1979, ET, 75VIENNA09144, Austrian Views on CSCE Implementation, October 29 1975.

пе“, нарочито по питању свеобухватне и интензивне примене одредаба Завршног акта, а пре свега на пољу војних мера безбедности. Исто тако, југословенски и фински представници су високо оценили улогу Београдског састанка као скупа који не треба да буде само технички, већ да кроз конструктивну дебату и избегавање сукоба Исток–Запад сумира резултате досадашње примене хелсиншких принципа и стимулише њихову даљу примену. На крају, амбасадор Пешић је нагласио да Н+Н група треба блиско да сарађује: „Посебан значај дајемо сусретима са вама и другим ванблоковским земљама. Ми и на Београдском састанку треба да се трудимо, не да нам доделе мали ћошак за столом, него да равноправно учествујемо, да карактер састанка не одређују искључиво блокови“. Фински представник Илонemi се сложио са оваквом примедбом, нагласивши да би обе земље требало да знају шта блокови намеравају, чак и кад не могу на то да утичу.⁸⁶

Супротно ранијем ставу, и Аустрија је променила своју политику према југословенском учешћу у активностима четири неутралне земље. Иако Југославија није била позвана на састанак неутралаца у Хелсинкију крајем априла 1976, аустријски дипломата Лидерман је изразио жељу да обави претходне консултације са југословенском страном, „добије евентуалне сугестије и нове идеје које би пренели и осталим неутралним земљама“. Као и у случају Финске, дошло се до консензуса по свим важним питањима, док су југословенски званичници, из прве руке, били упознати са тренутним стањем преговора о смањењу наоружања у Европи који су се тада одвијали у Бечу.⁸⁷ Управо је ово и указало на чињеницу да су војни аспекти европске безбедности (разоружање, редукције броја трупа, обавештавање о војним маневрима) постали приоритет у југословенској политици према Н+Н групи.

На састанку неутралаца у Хелсинкију је потврђено да је „сарадња између неутралних и несврстаних, не само у интересу свих, него потребна у повећаном степену“, како је то пренео један високи швајцарски званичник. Тада је била донета и позитивна одлука да се Југославији додели „специјалан статус у погледу информисања са заједничких договора четири неутралне земље“. Финска је добила за-

86 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 413884, Информација о консултацијама одржаним између ССИП и Министарства иностраних послова Финске 8–10. марта 1976. г. у Београду, 11. март 1976.

87 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 423885, Информација о консултацијама одржаним између ССИП и МИП Аустрије 26. априла 1976. г. у Београду, 5. мај 1976.

датак да о овоме и званично обавести Југославију, а швајцарске дипломате су сада биле уверене да је заједнички наступ Н+Н групе могао и да каналише читав ток Београдског састанка. Зато, по њима, предстојећи скуп није требало претворити у трибунал, већ је требало да он даље развије постојећа документа КЕБС-а и тако подстакне нове иницијативе које би прошириле радијус деловања Завршног акта.⁸⁸ Дошло је, дакле, до промене у ставовима Швајцарске, која је сада постала велики заговорник сарадње неутралних и несврстаних земаља, „не само у формалном погледу, већ ради договора за заједничке кораке и акције“, како су пренеле њихове дипломате приликом консултација у Београду. Они су видели активност Н+Н групе у два правца: „билатералном према осталим земљама, и заједнички, као група“, наглашавајући да би ова група требало да буде вођена „својом самосталном активношћу, а не да буде медијатор између блокова“.⁸⁹

У свим даљим консултацијама између представника Н+Н групе све више је фигурирала дискусија о мерама за јачање поверења које су постајале њихов политички приоритет у контактима са блоковима. На овом аспекту су нарочито инсистирале Југославија и Шведска, док је и медитеранска димензија КЕБС-а све више добијала на значају у овим контактима, што је био велики допринос Југославије. Ово је било очигледно и у настојањима неутралаца, нарочито Шведске, да Југославија промовише закључке из Хелсинкија на предстојећој конференцији Покрета несврстаних у Коломбу и тиме добије широку међународну подршку за иницијативе Н+Н групе. Зато су шведски званичници предлагали да се следећи састанак неутралних и несврстаних земаља одржи баш у Југославији.⁹⁰ Ову иницијативу су подржале и финске дипломате, које су се још од раније залагале за активно југословенско учешће, пре свега јер је требало настојати да ванблоковске земље утичу на проналажење „заједничког међублоковског именоватеља“ на Београдском састанку.⁹¹ Осим пуног југословенског учешћа у тој групи, Финска се додатно залагала за озбиљне

88 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-183, 428734, Телеграм југословенске сталне мисије у Њујорку, 21. мај 1976.

89 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 431220, Информација о консултацијама одржаним између ССИП и МИП Швајцарске 3-4. јуна 1976. г. у Београду, 8. јун 1976.

90 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 431220, Информација о консултацијама одржаним између ССИП и МИП Шведске 14. јуна 1976. г. у Београду, 16. јун 1976.

91 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 435296, Забелешка о разговорима амбасадора Пешића са функционерима МИП Финске: Илоними, Вартила и Рајакоски, 22. јуна у Хелсинкију.

разговоре на Београдском састанку који би се водили у специјализованим групама и дефинисали би тако даље кораке примене Завршног акта, али без суштинске промене његовог текста.⁹²

Наредни састанак четири неутралне земље је одржан крајем новембра 1976. у Бечу. Југославија није учествовала на овом скупу, али већ је било предложено да се, ако она то иницира, наредни састанак одржи у Београду у Н+Н формату. Овом приликом је одлучено да се на Београдском састанку ограничи дискусија о војним питањима, пошто је то могло поткопати евентуални успех састанка. Требало је наставити напоре у циљу снажења мера за јачање поверења између блокова, као и да се питање Медитерана разматра као интегрални део европске безбедности и сарадње, што је био и ранији југословенски став.⁹³ Међутим, како су шведске дипломате приватно говориле америчким колегама, оне су биле против укључивања медитеранске димензије у рад Београдског састанка и желеле су да тај скуп буде посвећен само прегледу примене свега раније договореног у Хелсинкију.⁹⁴ Осим тога, Швеђани, Финци и Швајцарци били су за то да се, ипак, успостави неки трајнији институционални облик провере примене хелсиншких принципа, односно да се периодично одржавају састанци КЕБС-а, али аустријски представници нису били за то.⁹⁵

Југословенски врх је, и поред тога, управо држао да би једно од најзначајнијих питања Београдског састанка била примена Завршног акта на подручју Медитерана, упркос могућем отпору великих сила. Као домаћин, Југославија је имала могућност да активније делује „на линији све ширег отварања КЕБС-а према Медитерану, а у циљу што јаснијег кристалисања правца и облика заједничких акција свих земаља овог подручја“. У суштини, југословенски став се сводио на акцију превазилажења проблема интересних сфера на том подручју, а кроз борбу „за проширење детанта, на кебсовским основама, на медитеранску област“, што је било „од виталног интереса за све медитеранске земље“. За Југославију је од великог значаја било да се коначно „активира медитеранска димензија КЕБС-а“, спозна значај овог сегмента за свеукупну европску безбедност, а то

92 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 76HELSIN02464, Finnish Views and Expectations looking toward Belgrade, November 24 1976.

93 Fischer, “Getting to Know Their Limits”, 168–169.

94 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 76STATE313310, Swedish Views on CSCE Belgrade, December 30 1976.

95 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 76VIENNA09816, Vienna Meeting of Four Neutrals, November 29 1976.

се најбоље могло учинити кроз мултилатералну акцију „неблоковског, несврстаног фактора“.⁹⁶

На основу препорука састанка четири европска неутралца у Бечу, југословенско руководство је одлучило да крајем јануара 1977. у Београду организује следећи састанак неутралних и несврстаних земаља, којима су се тада придружили још и Лихтенштајн и Сан Марино. Основни циљ овог сусрета била би неформална размена мишљења између ових чланица КЕБС-а, без икаквог унапред одређеног плана, а све као део даљих интензивних припрема за предстојећи Београдски састанак. Највише би се дискутовало о војним аспектима безбедности, мирном решавању спорова, Медитерану и економској сарадњи.⁹⁷ Ипак, како су то видели југословенски званичници, главна сврха овог сусрета огледала се „у даљој афирмацији и заједничком деловању групе Н+Н као ванблоковског фактора, која је у ранијим фазама КЕБС-а деловала на линији демократизације читавог процеса (...) самим тим и за превазилажење блоковске подељености и настојања источног и западног блока да се КЕБС-у наметну блоковски оквири“.⁹⁸

Примарни циљ састанка Н+Н групе у Београду (јануар/фебруар 1977) огледао се у томе да се јасно изрази „заједнички интерес и интерес свих неутралних и несврстаних земаља“ у оквирима континуитета КЕБС-а, тако да се „на спорним питањима није инсистирало, већ на ономе што је заједничко свим учесницима“. На тај начин се још прецизније дефинисала улога неутралних и несврстаних земаља у даљем попуштању напетости, а нарочито је било важно, како су то видели југословенски представници, да се у том процесу још више истакне „недељивост политичких и војних аспеката европске безбедности“. Тако је постигнут консензус да се важност Београдског састанка морала нагласити у завршном документу и да је он морао имати чврст политички оквир. Поред тога, прихваћен је и предлог да се формира ново тело у оквиру КЕБС-а које би пратило дешавања у војној сфери.⁹⁹ Као што се могло видети, Н+Н земље су

96 ДАМСПС, ПА, 1976, ф-184, 457963, Циркуларни телеграм ССИП-а, 29. октобар 1976.

97 ДАМСПС, ПА, 1977, ф-182, 43191, Циркуларни телеграм ССИП-а, 21. јануар 1977.

98 ДАМСПС, ПА, 1977, ф-182, 4243, Информација о предстојећем састанку неутралних и несврстаних земаља Европе у Београду, 31. јануара и 1. фебруара 1977. г., 7. јануар 1977.

99 ДАМСПС, ПА, 1977, ф-182, 46910, Извештај о састанку представника министарстава иностраних послова европских неутралних и несврстаних земаља,

биле више него спремне да се ухвате у коштац са блоковским изазовима на предстојећем састанку у Београду, али, исто тако, нису тражиле незахвалну улогу посредника међу блоковима.¹⁰⁰ Како то указују америчка документа, управо је деловање Н+Н групе коначно утицало и на западне силе да донекле измене свој став и почну да, са повећаним интересовањем, гледају на Београдски састанак као на место где се могло промовисати смањење напетости међу блоковима, али и отворено инсистирати на доследном спровођењу одлука Завршног акта.¹⁰¹

Закључак

Као што се може видети из претходног разматрања, и поред успешног завршетка самита у Хелсинкију, даљи процес примене одредаба КЕБС-а, као и читав проблем његовог континуитета показали су се као много већи изазов за све учеснике него што је ико могао и замислити. Иако је Завршни акт заиста био велико политичко достигнуће једног дуготрајног проговарачког процеса у коме су и блоковски и ванблоковски фактори дали свој одлучујући допринос, макар у основи задовољивши сопствене политичке циљеве, време је показало да ниједна од страна, осим неутралних и несврстаних земаља, није била суштински заинтересована да се настави са потпуном и доследном применом свих усвојених принципа и њиховом континуираном проценом у будућности. Селективност у усвајању одређених одредби или у инсистирању само на одређеним принципима који су могли да послуже у политичкој трговини или пропаганди, постала је начин деловања обе блоковске стране. У таквим околностима промовисање континуитета КЕБС-а било је изразито тежак задатак за сваку земљу, а поготово за ону која иза себе није имала организацију и моћ суперсила, каква је била Југославија.

Југославија се, како смо видели, већ на почетку сусрела са веома сложеним, готовом немогућим дипломатским задатком, много сложенијим од оног који је имала Финска у претходном периоду. Док је Финска пружила осетан допринос у формулисању и утврђи-

---

посвећеном припремама за Београдски састанак КЕБС-а, 7. фебруар 1977.

100 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 77BELGRA00881, Neutral/Non-Aligned CSCE Meeting, February 11 1977.

101 NARA, RG 59, CFP, 1973–1979, ET, 76STATE297236, Report on Preparations for Belgrade, December 7 1976.

вању целокупног механизма КЕБС-а, дотле је Југославија добила задатак да читаву ту структуру учини кохерентном и ефикасном ради њеног одрживог будућег постојања, иако блоковски фактори нису увек били заинтересовани за то. Тиме је један политички пројекат, тренутно само на папиру, морао да се претвори у јасно дефинисану и делотворну међународну организацију која би трајала и пре и после Београдског састанка, што је значило да је континуитет КЕБС-а представљао очигледни приоритет за многе. Сумирати резултате „хелсиншког процеса“ и утврдити норме и задатке будућег „београдског процеса“ чинило је угаони камен деловања целокупне Н+Н групе, а управо је њихова вешта и организована дипломатска акција, нарочито у сфери безбедности, допринела да блокови превазиђу отворене резерве и опрезно се одлуче да учествују на Београдском састанку. Међутим, услед све веће кризе у којој су се нашли односи између суперсила, појављивали су се нови политички изазови са којима се Југославија сада морала суочити на сопственом терену. Припреме и ток Београдског састанка то су јасно и показали.

Резиме

Доношење Хелсиншког завршног акта августа 1975. године представља кључни политички тренутак у скорашњој историји Европе када је територијални и политички статус кво, наслеђен после Другог светског рата, био и законски прихваћен од свих заинтересованих страна: источни и западни блок, неутралне и несврстане земље (Н+Н). Овај важан документ је представљао коначан исход три године сложених преговора између свих ових фактора КЕБС-а, док су његове одредбе, представљене у „три корпе“ које су се односиле на политичка, економска и хуманитарна питања, правно утемељиле постојећу политичку структуру на континенту. Међутим, чим се самит у Хелсинкију завршио, заинтересованост блоковских фактора да промовишу пуну примену и континуитет КЕБС-а почела је да јењава или је била мотивисана прагматичном посвећеношћу само одређеним областима које су могле бити од извесне политичке користи (људска права за Запад, економска и технолошка сарадња за Исток). После самита у Хелсинкију Југославија је била принуђена да покрене нови круг интензивног дијалога са оба блока који је требало да поново подстакне њихово интересовање за КЕБС, на тај начин придобивши њихову конструктивну, иако ограничену подршку за

предстојећи Београдски састанак. У овом подухвату званични Београд је такође успео да добије снажну подршку од Н+Н групе, али без сврставања на страну било које од суперсила, што је коначно омогућило свим учесницима да отпочну са припремама за нови круг преговора око КЕБС-а, који је требало ускоро да се одрже у југословенској престоници.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Kabinet predsednika Republike; Predsedništvo SFRJ.
- Dipomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Politička arhiva, KEBS.
- National Archives and Records Administration. Record Group 59, Central Foreign Policy Files; CIA Records Search Tool.
- Declassified Documents Reference System.

- Dobrynin, Anatoly. *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. Seattle: University of Washington Press, 1995.
- *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. XXXIX, European Security. Washington, DC: GPO, 2007.
- *Foreign Relations of the United States, 1969–1972*, vol. XXIX, Eastern Europe, Eastern Mediterranean. Washington, DC: GPO, 2007.
- Jarzabek, Wanda. *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych, 2008.
- Kissinger, Henry. *Years of Renewal*. New York: Simon & Schuster, 1999.
- Mastny, Vojtech, Malcolm Byrne. *A Cardboard Castle?: An Inside History of the Warsaw Pact 1955–1991*. Budapest, New York: CEU Press, 2005.

- Aćimović, Ljubivoje. *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*. Beograd: IMPP/Prosveta, 1978.
- Berend, Ivan T. *Centralna i istočna Evropa 1944–1993*. Podgorica: CID, 2001.
- Biermann, Harald. “U.S. Perceptions of the CSCE Process”. *From Helsinki to Belgrade: The First CSCE Follow-up Meeting and the Crisis of Detente*, eds Vladimir Bilandžić, Dittmar Dahlmann, Milan Kosanović. Bonn: Bonn University Press, 2012.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslovenski nastup na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju 1973–1975“. *Istorija 20. veka 2/2016*.
- Dimić, Ljubodrag. „Josip Broz Tito, Yugoslav Policy and the Formation of the Concept of European Security, 1968–1975“. *From Helsinki to Belgrade: The First CSCE Follow-up Meeting and the Crisis of Detente*, eds Vladimir Bilandžić, Dittmar Dahlmann, Milan Kosanović. Bonn: Bonn University Press, 2012.
- Fischer, Thomas. “Getting to Know Their Limits: The N+N and the Follow-up Meeting in Belgrade 1977/78”. *From Helsinki to Belgrade: The First CSCE Fol-*

- low-up Meeting and the Crisis of Detente*, eds Vladimir Bilandžić, Dittmar Dahlmann, Milan Kosanović. Bonn: Bonn University Press, 2012.
- Gaddis, John Lewis. *The Cold War*. London: Penguin, 2006.
  - Garthoff, Raymond L. *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington, DC: Brookings Institution, 1994.
  - Hanhimaki, Jussi M. "Ironies and Turning Points: Detente in Perspective". *Reviewing the Cold War: Approaches, Interpretations, Theory*, ed. Odd Arne Westad. London, Portland, Or: Frank Cass, 2000.
  - Hanhimaki, Jussi M. "Détente in Europe 1962–1975". *The Cambridge History of the Cold War*, Vol. 2, eds Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
  - Hristela, Traian Laurențiu. „Desfășurarea Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa (CSCE), 1972–1975: contribuții românești”. *România supraviețuire și afirmare prin diplomatie în anii Războiului Rece: comunicări, articole, studii*, Vol. 4, Nicolae Ecobescu. București: Fundația Europeană Titulescu, 2014.
  - Isaacson, Walter. *Kissinger: A Biography*. New York: Simon & Schuster, 1992.
  - Kissinger, Henry. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.
  - Nuenlist, Christian. "Expanding the East-West Dialogue beyond the Bloc Division: the Neutrals as Negotiators and Mediators, 1969–1975". *Origins of the European Security System: the Helsinki Process Revisited, 1965–1975*, eds Andreas Wenger, Vojtech Mastny, Christian Nuenlist. London: Routledge, 2008.
  - Ouimet, Matthew J. *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2003.
  - Smyser, W. R. *From Yalta to Berlin: The Cold War Struggle over Germany*. New York: St. Martin's Press, 1999.
  - Suri, Jeremy. "Henry Kissinger and the Reconceptualization of European Security, 1969–1975". *Origins of the European Security System: the Helsinki Process Revisited, 1965–1975*, eds Andreas Wenger, Vojtech Mastny, Christian Nuenlist. London: Routledge, 2008.
  - Westad, Odd Arne. "The Fall of Détente and the Turning Tides of History". *The Fall of Détente: Soviet-American Relations during the Carter Years*, ed. Odd Arne Westad. Oslo: SUP, 1997.
  - Westad, Odd Arne. *The Cold War: A World History*. New York: Basic Books, 2017.

Summary

Jovan Čavoški

Guarding the “Helsinki Spirit”: Yugoslavia and the CSCE Continuity (1975–1976)

Abstract: This article deals with the diplomatic efforts that marked the period after the introduction of the Helsinki Final Act, observed not only from the viewpoint of socialist Yugoslavia as the host of the future CSCE Belgrade Follow-up Meeting, but also from the standpoint of the complex relationships existing in Europe between the two blocs during the years in question. Particular attention is devoted to the ties between Yugoslavia and the group of neutral and non-aligned countries, which jointly gave a considerable contribution to the concept of CSCE continuity. This article is primarily based on documents from Serbian and U.S. archives.

Key words: CSCE, Yugoslavia, continuity, implementation, détente, Belgrade Meeting, blocs, neutral and non-aligned countries

The introduction of the Helsinki Final Act in August of 1975 represented a defining political moment in the recent history of Europe, when the territorial and political status-quo inherited after the end of the Second World War was legally accepted by all interested parties – Eastern Bloc, Western Bloc, and N+N. This important document was the final outcome of three years of complex negotiations between all these factors at the CSCE, while its provisions, presented in three “baskets” dealing with political, economic, and humanitarian issues, stipulated the existing political structure on the continent. However, as soon as the Helsinki summit ended, the interest of bloc factors in promoting the CSCE’s full implementation and continuity had started to wane or it was only motivated by a pragmatic dedication to certain areas that could prove to be of some political use for both blocs (human rights for the West, economic and technological cooperation for the East). Therefore, in the aftermath of the Helsinki summit, Yugoslavia was compelled to launch a new round of intensive dialogue with both blocs, which was supposed to reignite their interest in the CSCE process, thus enlisting their constructive, though limited sup-

port for the forthcoming Belgrade Follow-up Meeting. In this enterprise, Belgrade also succeeded in gaining the strong backing of the N+N group, while also avoiding taking sides with any of the superpowers, which finally enabled all participants to initiate preparations for the new round of CSCE negotiations in the Yugoslav capital.